

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г.С. СКОВОРОДИ**

Степаненко Ірина Іванівна

УДК 37(091)(4/9)

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (друга половина ХХ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Штефан Людмила Андріївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри
історії педагогіки і порівняльної педагогіки

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Фазан Василь Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
доцент кафедри педагогіки і андрагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Юшко Олексій Володимирович,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
завідувач кафедри фізичного виховання.

Захист відбудеться «29» березня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «28» лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Глибока політична, культурна та економічна криза, яка охопила Україну, не оминає стороною і освітньо-виховну систему, примушуючи органи влади шукати нові шляхи виховання всебічно розвинутої особистості, здатної до правосвідомого суспільного вибору. Зміни в житті народу, переоцінка старих і надбання нових цінностей потребують оновлення і змісту правового виховання молодого покоління. Лише у правовому суспільстві вільна людина прагне до свідомої діяльності, самореалізації, стає творцем своєї долі, в особистості поєднуються високі моральні чесноти, патріотизм, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною, державою. З огляду на це, великого значення набуває правове виховання старшокласників, оскільки саме у цьому віці відбувається формування уявлень про права і свободи, виховання поваги і терпимості до інших людей і їхніх прав.

Про необхідність правового виховання наголошується в таких державних документах, як: Конституція України, Закон України «Про загальну середню освіту» (2012 р.), Концепція громадянської освіти і виховання (2012 р.), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2016 р.); Державна національна програма «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні» (2004 р.), Державна цільова соціальна програма «Молодь України» (2009 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період з 2012 до 2021 року.

Дієву допомогу щодо організації правового виховання молодого покоління, реалізації завдань правової освіти, широкої пропаганди правових цінностей може надати вивчення та творче використання педагогічно цінних ідей Великої Британії. Уряд цієї країни постійно розробляє, удосконалює та впроваджує у шкільну практику нові перспективні напрями виховання учнів, готує їх до життя в демократичному і гуманному суспільстві.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що проблеми освіти та виховання в зарубіжних країнах та Україні досліджували В. Аранський, Є. Балагушкін, О. Галус, О. Джуринський, М. Євтух, Н. Додде, Б. Вульфсон, В. Козубовський, В. Лапчинська, З. Малькова, І. Марциновський, Л. Рувінський, К. Салімова, А. Сбруєва, А. Троцко, В. Фазан, О. Целікова, Л. Шапошникова, Л. Штефан, О. Юшко та інші вчені.

Окремі аспекти змісту і напрямів виховання особистості школяра у Великій Британії відображені у дисертаційних працях таких учених, як: Н. Мороз (система виховної роботи); М. Тадеєва (етнопедагогічні традиції виховання); Л. Гордієнко, Р. Свірідон (соціальне виховання); Н. Балацька, З. Колонтай, М. Павлова (проблеми професійної орієнтації учнів); Р. Сойчук (трудове виховання школярів); М. Гурій (громадянське виховання); О. Демченко, О. Романовська (сімейне виховання); М. Зубілевич (гендерне виховання); Н. Євдокимова, Л. Ярова (скаутизм як форма виховання); А. Досін (профілактика девіантної поведінки). Особливості організації шкільної освіти у Великій Британії та Україні вивчали Г. Єгоров, О. Загайко, О. Кузнецова, О. Леонтєєва, М. Лещенко, О. Пічкарь, С. Позняк, М. Триняк та інші науковці.

Вагомий внесок у розробку питань правового виховання дітей та молоді зробили британські вчені, розглядаючи такі аспекти правового виховання, як: визначення змісту, форм і методів правового виховання (І. Лістер (Lister I.),

Н. Маккензі (Mackenzie N.), Х. Старкі (Starkey H.), Д. Хітер (Heater D.); форми позанавчальної діяльності (П. Вудкок (Woodcock P.), Е. Рой (Le Roy E.)); особливості профілактичної роботи з неповнолітніми (А. Боттом (Bottom A.), Б. Велш (Welsh B.), Ф. Лоузел (Losel F.), Р. Лобер (Loeber R.), Д. Фаррінгтон (Farrington D.)); причини виникнення девіантної поведінки молоді (Дж. Колман (Coleman J.), М. Морріс (Morris M.), К. Мюррей (Murray K.), Л. Сандерс (Saunders L.), М. Фрімен (Freeman M.)); розвиток питань правового виховання (Т. Бентон (Benton T.), Д. Керр (Kerr D.), Е. Клівер (Cleaver E.), Б. Крік (Crick B.), Дж. Лопес (Lopes J.), Г. Малген (G. Mulgan), Е. Манді (Mundy E.)).

Аналіз наукової літератури з проблеми правового виховання старшокласників дозволяє стверджувати, що правове виховання учнів у Великій Британії, його зміст, форми та методи в історичній ретроспективі досліджено недостатньо, що зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

Доцільність дослідження зумовлена й потребою розв'язання суперечностей, які наявні у теорії та практиці правового виховання старшокласників в Україні: між об'єктивною потребою правового виховання школярів та недостатньою спеціальною підготовкою педагогічних кадрів до його здійснення; між збільшенням кількості учнів старшої школи, схильних до правопорушень, і реальним станом розробки змісту, форм і методів правового виховання школярів; між накопиченим цінним зарубіжним досвідом взагалі та британським зокрема щодо організації правового виховання підростаючого покоління та недостатнім його вивченням і творчим використанням в Україні.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, відсутність системного вивчення й окремого аналізу теоретичних питань і досвіду організації правового виховання старшокласників у Великій Британії у широких хронологічних межах, необхідність подолання існуючих суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Правове виховання учнів старшої школи Великої Британії (друга половина ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є складовою програми науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи у науково-педагогічній спадщині вітчизняних та зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури ХІХ – ХХ століття» (РК № 1-200199004104). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 6 від 25 жовтня 2012 р.) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 10 від 18 грудня 2012 р.).

Мета дослідження – на основі вивчення науково-педагогічних джерел та зарубіжної літератури здійснити цілісний аналіз теорії та узагальнити досвід організації правового виховання учнів старшої школи Великої Британії у другій половині ХХ століття для вдосконалення змісту зазначеного напрямку виховання в Україні.

У відповідності до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Схарактеризувати ступінь досліджуваності проблеми, яка вивчається, з'ясувати термінологічне поле дослідження.

2. Проаналізувати витoki розвитку ідей правового виховання учнів у Великій Британії.

3. Науково обґрунтувати етапи і визначити провідні тенденції організації правового виховання старшокласників Великої Британії у другій половині ХХ століття.

4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінного британського досвіду з питань правового виховання учнів старшої школи у сучасних загальноосвітніх закладах України та сформулювати прогностичні тенденції подальшого розвитку питань правового виховання старшокласників у Великій Британії.

Об'єкт дослідження – процес виховання учнів старшої школи у Великій Британії (друга половина ХХ ст.).

Предмет дослідження – теорія та практика правового виховання старшокласників Великої Британії досліджуваного періоду.

Для досягнення мети і вирішення завдань використовувався комплекс **методів дослідження**: *науково-теоретичні*: аналіз, систематизація, класифікація, аналогія, порівняння, зіставлення та узагальнення історико-педагогічних джерел, матеріалів педагогічних видань досліджуваного періоду для формування наукового апарату дослідження, виявлення суті основних понять, систематизації поглядів зарубіжних і вітчизняних науковців на проблему правового виховання учнів старших класів Великої Британії, узагальнення досвіду з проблеми дослідження; *науково-історичні*: джерелознавчий та історіографічний аналіз; метод періодизації та причинно-наслідковий аналіз із метою вивчення генези питань правового виховання підростаючого покоління, наукового обґрунтування етапів та визначення провідних тенденцій розвитку питань правового виховання старшокласників Великої Британії у другій половині ХХ століття, виявлення впливу політичних, економічних, соціокультурних чинників на процес правового виховання британських школярів; *прогностичні*: для визначення тенденцій та перспектив творчого використання педагогічно цінних ідей Великої Британії стосовно питань правового виховання старшокласників в умовах реформування середньої освіти України. Використання означених методів сприяло об'єктивності результатів дослідження.

Джерельною базою дослідження стали:

– *законодавчі акти, нормативні документи* Міністерства освіти і професійної підготовки Великої Британії (Department for Education and Skills (DfES)); місцевих органів освіти (Local Education Authorities (LEA)); Національного фонду досліджень у галузі освіти (National Foundation for Educational Research (NFER)); відділу стандартів освіти (Office for Standards in Education (OfSTED));

– *програми, плани та проекти* – Національний навчальний план Великої Британії (National Curriculum); навчальні, навчально-виховні програми і підручники для старшої школи; методичні матеріали, що використовуються в галузі правового виховання підростаючого покоління у Великій Британії;

інноваційні програми навчання і виховання (E-Learning, TeacherNet, Citizenship Foundation, OXFAM);

– *законодавчі та нормативні документи органів державної влади України*: Конституція України, закони України «Про загальну середню освіту» (2012 р.), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»; «Концепція громадянської освіти і виховання» (2012 р.); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період з 2012 до 2021 року; загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року;

– *офіційні сайти* британських шкіл і Лондонських бібліотек (Westminster Libraries: St. James Library, Pimlico Library, Paddington Library); Міжнародного інституту планування освіти ЮНЕСКО (UNESCO International Institute for Educational Planning); Національної асоціації освіти (National Education Association);

– *матеріали фондів* Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

– *електронна документація* закладів освіти Великої Британії, Київського філіалу Британської Ради (British Council) та мережі Інтернет;

– *матеріали зарубіжних* («British Journal of Educational Studies», «Journal of Further and Higher Education», «Pastoral Care in Education», «The Curriculum Journal», «The Guardian», «UNESCO Courier», «Youth Theatre Journal») і *вітчизняних* («Вестник высшей школы», «Вища освіта України», «Вопросы психологии», «Гуманітарні науки», «Молодь і ринок», «Неперервна професійна освіта: теорія і практика», «Освіта України», «Педагогіка», «Педагогіка і психологія», «Педагогіка толерантності», «Педагогічний процес: теорія і практика», «Педагогічні науки», «Рідна школа», «Современная педагогика», «Сучасна освіта», «Теоретичні питання освіти та виховання», «Цінності освіти і виховання», «Шлях освіти») наукових періодичних видань;

– *наукові праці* (монографії, дисертації, статті) британських і вітчизняних дослідників із галузей філософії, психології, соціології, історії та теорії педагогіки щодо проблем правового виховання, матеріали міжнародних наукових конференцій, психолого-педагогічні і соціологічні статистичні дані з питань правового виховання старшокласників у школах Великої Британії;

– *довідкова та бібліографічна література*.

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа дослідження – 1948 р. – пов'язана з прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини, проголошенням основних прав і свобод особистості, які в усьому світі розглядаються як зразки для прийняття відповідних національних юридичних документів узагалі та реалізації питань правового виховання підростаючого покоління зокрема, виданням нормативних документів щодо необхідності впровадження правового виховання в освітній простір, виокремленням правового виховання в окремий напрям.

Верхня межа дослідження – 90-ті рр. ХХ століття – пов'язана зі зміною соціальних і культурних умов розвитку Великої Британії, що призвело до зростання серед старшокласників кількості асоціально-кримінальних проявів і викликало необхідність перегляду мети, змісту, форм та методів правового виховання учнів старшої школи.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

- цілісно проаналізовано теорію та узагальнено практику правового виховання старшокласників у Великій Британії у другій половині ХХ століття;
- науково обґрунтовано етапи (*I етап – етап активізації розробки теоретичних питань правового виховання старшокласників у Великій Британії (1948 – 1978 рр.); II етап – етап удосконалення змісту, форм і методів правового виховання учнів старшої школи Великої Британії (1979 – 90-ті рр. ХХ ст.)*) та сформульовано провідні тенденції організації правового виховання старшокласників Великої Британії у другій половині ХХ століття;
- розкрито внесок видатних британських учених (Г. Вілкінсон, П. Вудкок, Д. Керр, Б. Крік, І. Лістер, Н. Маккензі, Е. Рой, Х. Старкі, М. Фрімен, Д. Хітер та ін.) у розвиток правової освіти та виховання старшокласників;
- окреслено можливості творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду Великої Британії з питань правового виховання старшокласників в українській системі середньої освіти (впровадження правового виховання в позаурочний час; створення факультативів та правознавчих гуртків; широке використання ЗМІ та Інтернет-технологій; створення у школі умов для успішного вирішення молодіжних проблем; удосконалення форм і методів індивідуального підходу до учнів і їх батьків у процесі виховання; комплексність організації правового виховання школярів тощо);
- сформульовано прогностичні тенденції розвитку питань правового виховання старшокласників у Великій Британії, а саме: удосконалення форм і методів правового виховання в навчальний і позанавчальний час; масове залучення комп'ютерних мереж і мультимедійних технологій; підготовка учителів до використання сучасних технічних засобів у навчально-виховному процесі з метою правового виховання учнів; тісне співробітництво школи та сім'ї тощо).

Уточнено суть правового виховання учнів старшої школи як системи впливу на особистість з метою забезпечення її знаннями з питань права і держави; виховання шанобливого ставлення до законів держави, необхідності їх виконання, активної життєвої позиції, нетерпимості до порушників правопорядку, навичок правомірної поведінки, потреби захищати права своєї особистості, держави.

Подальшого розвитку набули питання становлення правового виховання, обумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними, організаційно-педагогічними чинниками.

Уведено до наукового обігу невідомі та маловідомі факти, зарубіжні джерела і документи (144), які розширюють уявлення про суть, зміст, мету, форми та методи правового виховання учнів старшої школи Великої Британії.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що проведений аналіз питань правового виховання учнів старшої школи Великої Британії дає можливість учителям і керівникам загальноосвітніх навчальних закладів України використовувати досвід зазначеної школи з метою підвищення якості правового виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, сприяє проведенню подальших компаративістських досліджень із теорії і практики правового виховання дітей та молоді.

Матеріали і результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (довідка № 127-0819-1692 від 31.10.2016 р.), Солоницівської гімназії № 3 (Дергачівський район, Харківська область) (довідка № 106 від 03.11.2016 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/3416 від 17.11.2016 р.).

Матеріалами дослідження *можуть послуговуватися* викладачі у розробці та викладанні курсів: «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи правознавства», «Правознавство», «Громадянська освіта: правознавство», спецкурсів і спецсемінірів, для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, а також учителі у процесі організації виховної роботи з учнями в загальноосвітніх навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались *на засіданнях кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки* Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2012 - 2016 рр.); *на міжнародних науково-практичних конференціях*: «Настоящи изследвания и ризвитие – 2013» (Белград, Софія, 2013 р.), «Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток» (Одеса, 2013 р.), «Интеграция науки и практики: проблемы и перспективы развития» (Старий Оскол, 2013 р.), «Освіта і доля нації» (Харків, 2013 р.), «Савремене тенденције у наставним и ваннаставним активностима на учительским (педагошким) факултетима» (Сербія, 2013 р.), «Modern European Science – 2015» (Англія, Шефїлд, 2015 р.), «Podręczniki jako narzędzie kształtowania świadomości państwowej» (Польща, 2016 р.); *на всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах*: «Підготовка майбутнього вчителя в умовах впровадження компетентнісного підходу» (Умань, 2015 р.), «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (Харків, 2016 р.).

Публікації: Результати дослідження висвітлено у 25 одноосібних публікаціях автора, серед яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 4 – зарубіжні періодичні видання, 16 – матеріали науково-практичних конференцій і семінарів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (348 найменувань, із них 144 – іноземною мовою). Дисертацію доповнено 2 додатками, розміщеними на 5 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 223 сторінки, із них основного тексту – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання; окреслено методи та представлено джерельну базу дисертації; її хронологічні межі; розкрито наукову новизну й практичне значення отриманих результатів; надано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі «**Правове виховання учнів старшої школи Великої Британії як науково-педагогічна проблема**» на підставі вивчення та узагальнення зарубіжних і вітчизняних науково-педагогічних, юридичних, філософських, психологічних, соціологічних джерел, а також дисертаційних праць проаналізовано ступінь дослідженості проблеми; схарактеризовано витoki ідей правового виховання молоді; розкрито суть провідних дефініцій дослідження; з'ясовано зміст правового виховання учнів старшої школи Великої Британії на сучасному етапі.

Аналіз науково-педагогічної літератури, періодичних видань та дисертаційних праць дав можливість визначити ступінь наукової розробленості проблеми правового виховання учнів старшої школи Великої Британії. Науковий інтерес викликали праці, присвячені організації системи народної освіти та виховання в Англії (В. Аранський, В. Лапчинська), дослідженню джерел британської етнопедагогіки та шляхам виховання молодого покоління (М. Євтух, М. Тадеєва), соціальному захисту неповнолітніх у Великій Британії (В. Козубовський), формуванню майбутньої життєвої позиції старшокласників Великої Британії у процесі правового виховання (В. Фазан), структурі й організації освітньо-виховної системи в навчальних закладах Великої Британії (Н. Мороз), організації громадянського виховання у Великій Британії (М. Гурій), профілактиці девіантної поведінки учнівської молоді у Великій Британії (А. Досін, Г. Вілкінсон, Дж. Колман, Г. Малген, М. Морріс, К. Мюррей, Л. Сандерс, М. Фрімен), виявленню причин виникнення девіацій у поведінці дітей і підлітків (А. Боттом, Б. Велш, Ф. Лозел, Р. Лобер, Д. Фаррінгтон), розумінню і усвідомленню молоддю понять «глобалізація суспільства», «громадянство», «расизм», «міграція», «політичний притулок» (Е. Броунлі, Н. Маккензі).

У процесі наукового пошуку було встановлено, що правове виховання як комплексна багатогранна проблема порушується не тільки в педагогіці, а й в інших науках. До таких наук належать: *правознавство* (акцент робиться на запобіганні протиправній поведінці у молодіжному середовищі шляхом ознайомлення молоді з її правами та обов'язками (В. Головченко, А. Івлєв, І. Ільїн, М. Козюбра, В. Оксамитний, В. Тацій та ін.)); *філософія* (правове виховання розглядається як цілеспрямована суб'єктно-об'єктна взаємодія людей з метою формування правосвідомої особистості (С. Гессен, О. Данільян, О. Дзьобань, С. Максимов, М. Штангент та ін.)); *соціологія* (правове виховання виступає регулятором взаємовідносин між людьми у суспільстві (А. Іванчак, І. Коваленко, Ж. Тощенко, Ю. Чуфановський)); *психологія* (правове виховання розглядається як органічний зв'язок усіх психічних явищ у житті особистості, що обумовлює психологічну основу формування правової свідомості (О. Воробйова, О. Жидяєва, А. Мещерякова, П. Самігін)).

Правове виховання старшокласників розглядаємо як систему впливу на особистість з метою забезпечення її знаннями з питань права і держави; виховання шанобливого ставлення до законів держави, необхідності їх виконання, активної життєвої позиції, нетерпимості до порушників правопорядку, навичок правомірної поведінки, потреби захищати права своєї особистості, держави.

Як суб'єктів правового виховання, відповідно до теми дослідження, розглядаємо учнів старшої школи. Доцільно звернути увагу на те, що в сучасній зарубіжній літературі науковці Дж. Біррен, Л. Бріттон, Д. Бромлей, К. Далгін, Е. Еріксон, П. Райс виділяють ранній підлітковий (до 14 років) і старший підлітковий (до 19 років) вік, що відповідає у вітчизняній традиції підлітковому та юнацькому віку. Отже, під старшим шкільним віком розуміємо вік школярів від 14 до 19 років.

Для учнів цього віку у Великій Британії існують такі типи шкіл: школи повного циклу (All-through schools), школи-пансіони (Boarding School), установи для старших школярів (Senior Schools), школи з підготовки до університетів (Sixth Form).

На основі опрацювання історико-педагогічних джерел, зарубіжної наукової літератури, періодичних видань з'ясовано, що витoki ідей правового виховання дітей та молоді беруть свої корені ще з часів існування Стародавніх цивілізацій. Погляди давньогрецьких філософів (Піфагор, Платон, Сократ, Солон), уведення у Стародавньому Римі «Законів XII таблиць», учення Цицерона, а також учення філософів епохи Середньовіччя (Августин Блаженний та Фома Аквінський) сприяли вихованню у дітей поваги до законів держави, формуванню правових відносин між людьми. Установлено, що педагоги епохи Відродження (Ф. Бекон, Т. Мор) питання правового виховання у своїх трактатах розглядали в контексті формування в людини активної суспільно-громадянської позиції на основі дотримання законів держави. Представники епохи Просвітництва (Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Прістлі) у своїх працях наголошували на правовому вихованні молоді через реалізацію «природних прав» – рівності всіх людей, незмінності людської природи, свободи. Представники філософсько-педагогічної думки ХІХ століття (Є. Бентам, Р. Оуен, Т. Пейн, Г. Спенсер) правове виховання розглядали як складову громадянського виховання.

У процесі аналізу історико-педагогічних джерел з'ясовано, що на початку ХХ століття проблема правового виховання дітей і молоді широко обговорювалась науковцями Західної Європи та Великої Британії. Активізації питань правового виховання старшокласників Великої Британії у першій половині ХХ століття сприяли: заснування Комітету дитячого благополуччя (1919 р.), прийняття Женевської декларації прав дитини (1924 р.), створення Асоціації з питань громадянського виховання (1934 р.), обґрунтування важливості організації правового виховання підростаючого покоління політичними діячами та педагогами (Г. Бафо, Р. Вільямс, Д. Гілард, Г. Джайлс, Г. Макміллан, С. Редді, С. Хігхам), впровадження «Закону про освіту» («Butler» Education Act (1944 р.)).

У другому розділі **«Етапи та провідні тенденції розвитку питань правового виховання учнів старшої школи у Великій Британії (друга**

половина XX століття)» на основі аналізу науково-педагогічних досліджень, зарубіжних джерел, нормативно-правової бази науково обґрунтовано етапи розвитку питань правового виховання учнів старшої школи у Великій Британії в окреслений період; визначено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду Великої Британії в сучасних навчальних закладах України.

Серед критеріїв визначення етапів урахувались суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які зумовили переосмислення мети, завдань, змісту, форм і методів правового виховання старшокласників Великої Британії.

Перший етап – 1948 – 1978 рр. – етап активізації розробки теоретичних питань правового виховання старшокласників у Великій Британії.

У процесі наукового пошуку виявлено, що на вказаному етапі було проголошено Загальну декларацію прав людини (1948 р.), яка суттєво вплинула на розробку змісту, форм та методів правового виховання старшокласників у Великій Британії; було видано низку нормативних документів (Декларація прав дитини (1959 р.), Декларація «Про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами» (1965 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), «Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва й миру і виховання в дусі поваги прав людини та основних свобод» (1974 р.)), котрі визначали права особистості і давали рекомендації щодо виховання правової свідомості, культури і поведінки.

З'ясовано, що на досліджуваному етапі *метою* правового виховання учнів старшої школи було визначено формування у старшокласників високого рівня суспільної правосвідомості, осмислення ними взаємозв'язку між народами та націями, розуміння необхідності міжнародної солідарності та співробітництва (Загальна декларація прав людини, Л. Стенхауз).

На окресленому етапі було сформульовано такі *завдання* правового виховання старшокласників: надавати знання про права людини та вчити учнів критично сприймати проблеми одночасно у національному і міжнародному вимірах; розвивати правові знання, використовуючи різноманітні форми, методи та засоби; давати знання про нерозривний зв'язок прав людини і прогресу; виховувати у старшокласників правову культуру та поведінку; сприяти успішній соціалізації учнів старшої школи в суспільстві; виховувати у школярів розуміння справедливості, свободи, взаємної поваги та взаєморозуміння («Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва й миру і виховання в дусі поваги прав людини та основних свобод», І. Лістер, Д. Бріджес).

Означені завдання знайшли свою реалізацію у визначенні *змісту* правового виховання, який полягав у розкритті в урочний та позаурочний час таких тем, як: рівність прав народів; формування активної життєвої позиції особистості; ставлення до порушників правопорядку в учнівському колективі; діяльність із забезпечення здійснення і дотримання прав людини; забруднення навколишнього середовища тощо (Г. Бафо, Д. Гілард, Г. Джайлс, Л. Стенхауз та ін.).

На етапі, який вивчається, для формування в учнів позитивних правоціннісних орієнтацій ученими (Л. Ретс, Б. Саймон, Л. Стенхауз) були запропоновані різні методики, форми і методи правового виховання.

Так, Б. Саймоном була запропонована одна з найбільш розповсюджених методик виховання, так звана *поведінкова методика виховання*, що передбачає створення невимушених виховних ситуацій, які цікавлять і учня, і учителя, у межах яких у формі гри учні засвоюють і закріплюють норми правової поведінки (Summerhill school).

Л. Ретс запропонував свою версію поведінкової методики виховання, яка базувалася на організації трьох взаємопов'язаних процесів – відбору, оцінки та дії, за обов'язкової умови співпраці викладачів і учнів. Використання спеціально розроблених опитувальників та тестів надавало можливість учителям та старшокласникам ознайомитися зі ставленням кожного учня до загальноприйнятих правових та моральних норм і цінностей суспільства.

Л. Стенхауз наголошував на взаємозв'язку правового, громадянського та політичного виховання учнів, провідним методом правового виховання вважав метод *дискусії*. Учений визначив мету (полягає в тому, щоб обговорення принесло користь усім учасникам виховного процесу) і вимоги до ведення дискусії (розуміння суті предмета дискусії, сприяння взаєморозумінню опонентів, спільне обговорення проблеми).

Вивчення нормативних документів (Декларація «Про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами», «Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва й миру і виховання в дусі поваги прав людини та основних свобод») дає підстави свідчити, що однією з найбільш пріоритетних форм правового виховання на виділеному етапі було визнано позашкільну роботу, завдання якої сформульовано так: широко застосовувати комплексний підхід у всіх програмах позашкільного виховання, яке повинно включати відповідні правові, моральні, громадянські, культурні, наукові та технічні елементи виховання; об'єднувати зусилля щодо застосування і використання засобів масової інформації, а також таких установ, як музеї та публічні бібліотеки, з метою передачі людині відповідних знань; прагнути користуватися сприятливими умовами і можливостями, такими як: громадські та культурні заходи молодіжних центрів і клубів, зустрічі та фестивалі молоді, спортивні заходи, зустрічі з іноземними туристами, студентами або іммігрантами.

На досліджуваному етапі, як свідчать зарубіжні видання («British Journal of Educational Studies», «Journal of Further and Higher Education»), постало питання підготовки та атестації учителів, які займаються правовим вихованням учнів. У зв'язку з цим науковцями Великої Британії (Р. Вільямс, К. Себалі, П. Фрейре) були розроблені такі вимоги до вчителя: вивчення новаторського досвіду в галузі правового виховання в інших країнах; застосування активних методів виховання; участь у розробці програм правового виховання; урахування інтересів учнів, тісне співробітництво з ними; використання можливостей міждисциплінарного підходу та групової роботи; створення сприятливих можливостей щодо формування правової культури у старшокласників; прищеплення учням глибокого розуміння

різноманітності культур людей, груп чи націй; забезпечення основ пізнання світових проблем і проблем міжнародного співробітництва.

Установлено, що на визначеному етапі президент Британської асоціації досліджень у галузі освіти (British Education Research Association (BERA)) Лоуренс Стенхауз започаткував в Англії «Проект гуманітарної програми» (Humanities Curriculum Project), наголошуючи на тому, що «програма загальної освіти ... повинна ... включати в себе питання, що будуть висвітлювати теми стосовно ... расових відмінностей, насильства, справедливості».

На досліджуваному етапі було визначено і труднощі, які заважали плідному розвитку питань правового виховання учнів старшої школи Великої Британії, а саме: правове виховання не знайшло свого широкого застосування на практиці, у школі мала місце тільки незначна кількість методичних розробок щодо організації правового виховання старшокласників.

У дисертації з'ясовано, що розвиток другого етапу – *етапу удосконалення змісту, форм і методів правового виховання учнів старшої школи Великої Британії (1979 – 90-ті рр. ХХ ст.)* детермінували: зміни орієнтирів стосовно значення правового виховання в житті людини; проведення реформи освітньої системи; постановка проблеми якості освіти; масове видання педагогічних праць; поширення серед молоді девіантної поведінки; спад рівня правової свідомості і правової культури підростаючого покоління.

У процесі дослідження встановлено, що на вказаному етапі більш чітко визначається мета, зміст правового виховання, завдання, що висувуються перед школою, викладачами, суспільством, відбуваються постійні дискусії серед учителів-практиків стосовно використання найкращих методів у процесі цього виду виховання, наголошується на необхідності підготовки кваліфікованих кадрів.

На підставі вивчення наукових праць британських учених (Х. Вілкінсон, І. Девіс, Р. Джоуелл, Л. Дуглас, Д. Роуї, Х. Старкі, М. Фрімен) було з'ясовано, що порівняно з першим етапом (1948 – 1978 рр.) *мета* правового виховання молодих британців була дещо змінена і спрямована на виховання у старшокласників свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що серед фахівців спостерігалися різні підходи щодо розуміння провідних завдань правового виховання учнів. Так, Н. Тейт наголошував на тому, що найважливішим завданням, яке стоїть перед британським навчальним закладом, має бути соціалізація молоді на демократичних засадах. За переконанням політолога Б. Парех, основне завдання правового виховання полягає у розвитку толерантності, здатності до взаєморозуміння між різними культурними групами. Дослідники Р. Даггер і Г. Там найбільшого значення у правовому вихованні надавали розвитку у старшокласників навичок участі у політичному житті своєї країни.

У процесі наукового пошуку встановлено, що на етапі, який розглядається, на відміну від попереднього, *завдання* правового виховання старшокласників у Великій Британії було розширено, а саме: надання старшокласникам необхідних у житті правових знань; виховання в них поваги до законів та їх дотримання; формування високого рівня правової культури, що є запорукою правомірної

поведінки та зменшення кількості правопорушень у суспільстві; засвоєння школярами певної суми знань стосовно правових норм (Р. Даггер, Б. Парех, Н. Тейт, Г. Там, Х. Старкі).

Установлено, що на визначеному етапі дослідниками (І. Лістер, Д. Хітер, Х. Старкі) було вже чітко визначено *зміст* правового виховання учнів старшої школи, який включав: *знання* (про права людини, знання основних категорій прав людини, основних понять, пов'язаних з правами людини), *уміння: інтелектуальні* (уміння, пов'язані з усним і письмовим вираженням думок, включаючи вміння дискутувати і слухати, а також захищати свою думку; уміння висловлювання власного судження); *соціальні* (уміння розпізнавати відмінності (соціальні, релігійні, етнічні); встановлювати конструктивні відносини; вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом; брати на себе відповідальність; уміння діяти у разі необхідності захисту прав як своїх власних, так й інших людей); засвоєння громадянських цінностей (свобода, взаєморозуміння, співробітництво, справедливість, повага, правопорядок).

Вивчення та аналіз наукових праць (І. Девіс, Р. Джоуелл, Л. Дуглас, Д. Хітер, А. Парк) засвідчив, що фахівцями Великої Британії розроблялися питання щодо поваги прав людини, включення правового виховання до змісту шкільної освіти, дієвих форм і методів правового виховання, формування у старшокласників умінь розв'язувати конфліктні ситуації.

На визначеному етапі науковцями (Н. Флоуерз, М. Бернбаум, К. Руделіус-Палмер, Дж. Толман) були запропоновані *форми і методи* правового виховання. Зокрема, при організації правового виховання учнів у старшій школі дослідники радили використовувати такі методи: метод прикладів (Case studies), метод підведення підсумків (Closings), метод творчого самовираження (Creative expression), метод дискусії та обговорення (Discussion), метод інсценування (Dramatizations), метод рольової гри (Role-playing game), метод проєктів (Projects).

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що на досліджуваному етапі фахівцями (П. Вудкок, Е. Рой, М. Прінскі) було порушено питання про використання телебачення і кінематографа у правовому вихованні учнів, що сприяло більш глибокому розумінню прав людини.

Було встановлено, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, підготовку майбутніх учителів правового виховання було визначено як необхідну ланку їхньої професійної майстерності. Так, Д. Бріджерс, П. Лойпрехт, Р. Петерс, Х. Старкі запропонували низку нових положень і вимог до вчителів, які здійснюють правове виховання старшокласників, а саме: розуміти і знати права людини; постійно пам'ятати, що права людини є основою відносин і в класі, і в школі, і в суспільстві; вивчати основні поняття і концепції прав людини; будувати шкільні правила та дисциплінарні процедури на основі справедливого ставлення до учня; проводити політику, що сприяє рівності та запобігає несправедливості, дискримінації в усіх її проявах; сприяти у своїй практичній діяльності активному розвитку питань правового виховання учнів.

На досліджуваному етапі знайшла широку реалізацію концепція міждисциплінарного підходу щодо організації правового виховання учнів старшої школи. Автор зазначеної концепції Х. Старкі слушно зауважував, що в усі

шкільні дисципліни варто інтегрувати питання, пов'язані з правовим вихованням, що надасть учням можливість отримати більш широкі знання про їхні права і права інших людей. З огляду на це, у навчальних закладах Великої Британії (Sevenoaks School, Lawswood high school, Barking Abbey School, Queen Ethelburga's school та ін.) правове виховання органічно ввійшло до курсів суспільних (філософія, етика, історія, географія, економіка), гуманітарних (література, мова, іноземна мова) наук, а також музики і мистецтва.

Установлено, що особливу увагу на визначеному етапі уряд Великої Британії та громадськість почали приділяти питанням правового виховання не тільки учнів, а і батьків. Зокрема, після прийняття Закону про реформу освіти (1988 р.) було затверджено нові Батьківські Хартії (законодавчі акти), які проголошували, що батьки мають право обирати школу, яка відповідає їх запитам та рівню розвитку дитини; отримувати інформацію про обрану школу; знайомитись зі звітами інспекторської перевірки школи, де навчається дитина; отримувати письмовий звіт про навчальну діяльність, включаючи результати тестів та іспитів, передбачених державною програмою.

Із метою виховання правової свідомості батьків у 1990 р. створено окремий державний орган – Центр сім'ї та дозвілля (Centre for Fun and Families). Співробітниками Центру було розроблено багато наочного, аудіо- та відеоматеріалу, підготовлено різноманітні заходи та програми для допомоги батькам у спілкуванні та правовому вихованні дітей. Серед розроблених центром програм та проектів найбільш популярними стали «Щасливі сім'ї» (Fun and Families), «Життя з підлітками» (Living with Teenagers), програми для батьків-емігрантів та спеціальні програми для сімей із дітьми, які мають проблеми із законом.

У 1997 р. урядами Англії, Уельсу, Північної Ірландії та Шотландії відбувається підписання домовленості про співпрацю стосовно організації правового виховання молодого покоління як напряму, якому відводиться провідна роль у розвитку і розумінні процесів, що впливають на життя людини, в усвідомленні свого правового і громадянського обов'язку.

Вивчення досвіду роботи шкіл Великої Британії дає підстави свідчити про те, що в 90-ті рр. ХХ ст. широке використання на практиці отримали такі методи правового виховання старшокласників: метод дискусії (Sevenoaks School); метод підведення підсумків (Lawswood high school); метод проектів (Barking Abbey School, Queen Ethelburga's school); використання кінематографу (Sevenoaks School) тощо.

На визначеному етапі окрім зазначених переваг практика організації правового виховання старшокласників Великої Британії мала і низку недоліків, до яких можемо віднести: відсутність окремого предмета, який би спеціально знайомив старшокласників із правовим устроєм суспільства, недостатній рівень підготовки учителів-правників тощо.

Вивчення теорії і практики правового виховання учнів старшої школи Великої Британії дозволяє окреслити перспективи творчого використання ідей і досвіду цієї країни у школах України. До педагогічно цінних ідей належать: організація правового виховання в позаурочний час (створення факультативів та

правознавчих гуртків); широке використання ЗМІ з метою правового виховання старшокласників (активне обговорення статей у журналах, газетах, перегляд правовиховних стрічок, фільмів); використання Інтернет-технологій (уведення курсу безпечного користування Інтернетом); створення у школі сприятливих умов для психолого-педагогічної та правової підтримки учнів, успішного вирішення молодіжних проблем; форми і методи індивідуального підходу до учнів і їхніх батьків; комплексність упровадження правового виховання; використання методів, заснованих на участі, взаємодії, співпраці, практичному досвіді та діяльності; приділення уваги питанням мотивації, самоповаги та емоційного розвитку учня, що буде сприяти отриманню знань про демократичні цінності та моделі правомірної поведінки.

На підставі узагальнення теоретичних положень і практичного досвіду організації правового виховання учнів старшої школи Великої Британії визначено тенденції подальшого розвитку зазначених питань у XXI ст., а саме: удосконалення форм і методів правового виховання в навчальний і позанавчальний час, масове залучення комп'ютерних мереж і мультимедійних технологій у процес правового виховання школярів, спеціальна підготовка учителів старшої школи до використання сучасних технічних засобів у навчально-виховному процесі з метою правового виховання учнів, заохочення співробітництва школи і сім'ї, активне залучення батьків до організації правового виховання старшокласників тощо.

Узагальнення результатів науково-педагогічного пошуку, аналіз джерельної бази дають підстави дійти таких **висновків**:

1. У дисертації відповідно до завдань і мети дослідження простежено розвиток питань правового виховання учнів старшої школи Великої Британії у другій половині XX століття та представлено його у вигляді ретроспективного цілісного аналізу педагогічної теорії і практики.

З'ясовано стан наукової розробки проблеми правового виховання учнів старшої школи Великої Британії у другій половині XX століття. Установлено, що проблема організації правового виховання старшокласників у Великій Британії в історичній ретроспективі до цього часу не стала предметом спеціального вивчення, що й зумовило науковий пошук у зазначеному напрямі.

Спираючись на наукові підходи, розкрито суть правового виховання учнів старшої школи як системи впливу на особистість з метою забезпечення її знаннями з питань права і держави; виховання шанобливого ставлення до законів держави, необхідності їх виконання, активної життєвої позиції, нетерпимості до порушників правопорядку, навичок правомірної поведінки, потреби захищати права своєї особистості, держави.

2. Доведено, що розвиток ідей правового виховання сягає своїм корінням ще в часи існування Стародавніх цивілізацій, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму (громадянська чеснота – невід'ємна риса правосвідомого громадянина). Питання, які вивчаються, знаходять свій подальший розвиток в епохах Середньовіччя (Божий закон трактується як закон земний, якому повинні підпорядковуватися всі люди), Відродження (формування в людини активної суспільно-громадянської позиції і дотримання законів держави),

Просвітництва (реалізація «природних прав» – рівність усіх людей, незмінність людської природи, свобода). Подальшій організації правового виховання учнів сприяли філософсько-педагогічні думки ХІХ століття (людина – суспільна істота, яка має схильність до суспільного життя), соціально-економічні зміни та освітні реформи у першій половині ХХ століття (оновлення змісту, форм і методів виховання взагалі і правового виховання зокрема).

3. Ураховуючи суспільно-політичні та економічні чинники, які зумовили переосмислення мети, завдань, змісту, форм і методів виховання учнів старшої школи Великої Британії, науково обґрунтовано два етапи розвитку питань правового виховання старшокласників у другій половині ХХ століття.

Перший етап – 1948 – 1978 рр. – етап активізації розробки теоретичних питань правового виховання старшокласників у Великій Британії ознаменувався: виданням низки теоретичних праць стосовно прав людини і рекомендацій щодо впровадження правового виховання в шкільний процес; формулюванням загальної мети правового виховання старшокласників; розробкою методик, форм і методів правового виховання (поведінкова методика, метод дискусії тощо); визнанням одним із найбільш ефективних шляхів правового виховання позашкільну діяльність.

Другий етап – 1979 – 90-ті рр. ХХ ст. – етап удосконалення змісту, форм і методів правового виховання учнів старшої школи Великої Британії пов'язаний з: уточненням мети, розширенням змісту правового виховання старшокласників, його завдань, що постають перед школою, вчителями, суспільством; пошуком ефективних методів зазначеного виховання; активним використанням комплексного підходу в процесі правового виховання; розширенням сфери впливу батьків на організацію навчально-виховного процесу; організацією підготовки кваліфікованих учителів.

4. На основі вивчення теорії і практики організації правового виховання учнів старшої школи Великої Британії визначено можливості творчого використання ідей і досвіду цієї країни у школах України (створення факультативів та правознавчих гуртків; уведення курсу безпечного користування Інтернетом; використання методів, заснованих на участі, взаємодії, співпраці, практичному досвіді та діяльності; приділення уваги питанням мотивації, самоповаги та емоційного розвитку учня; створення у школі сприятливих умов для психолого-педагогічної та правової підтримки учнів; комплексність упровадження правового виховання та ін.).

До прогностичних тенденцій подальшого розвитку питань правового виховання старшокласників у Великій Британії віднесено: удосконалення форм і методів правового виховання в навчальний і позанавчальний час, масове залучення мультимедійних технологій у процес правового виховання школярів, тісне співробітництво школи і сім'ї, активне залучення батьків до організації правового виховання старшокласників тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми правового виховання учнів старшої школи Великої Британії. Свого подальшого вивчення потребують такі питання, як: порівняльний аналіз організації правового виховання старшокласників в Україні та Великій Британії; особливості змісту,

форм і методів підготовки вчительських кадрів до організації правового виховання учнів та ін.

Основні результати дослідження відображені в таких публікаціях:

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Степаненко І.І. Соціально-педагогічна система А.С.Макаренка / І.І.Степаненко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – Вип. 42. – Ч. 2. – С. 306 – 312.
2. Степаненко И.И. Citizenship education of young people in the UK / И.И.Степаненко // Интеграция науки и практики: проблемы и перспективы развития: сб. науч. работ. – Старый Оскол : ООО ИПК «Кириллица», 2013. – С. 154 – 159.
3. Степаненко І.І. Специфика правового воспитания школьников в колледжах Великобритании / І.І.Степаненко // Савремене тенденције у наставним и ваннаставним активностима на учитељским (педагошким) факултетима: зб. наук. пр. – Врање. – Сербія, 2013. – С. 39 – 40.
4. Степаненко І.І. Суб'єкти правового виховання учнів старших класів Великої Британії / І.І.Степаненко // «Настоящи изследвания и ризвитие – 2013» (педагогически науки): зб. наук. пр. – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2013. – Т. 14. – С. 52 – 55.
5. Степаненко І.І. Зміст, форми та методи правового виховання старшокласників у Великій Британії / І.І.Степаненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки): зб. наук. пр. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – № 3 (262). – С. 226 – 232.
6. Степаненко І.І. Організація правового виховання учнів Великої Британії в позанавчальній діяльності / І.І.Степаненко // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. – Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2014. – Вип. 35. – С.143 – 150.
7. Степаненко І.І. Поняття правового виховання в епоху Стародавніх цивілізацій і Античності / І.І.Степаненко // Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Херсон : ХДУ, 2014. – Вип. 66. – С. 103 – 107.
8. Степаненко І.І. Розвиток питань правового виховання підростаючого покоління у ХІХ столітті / І.І.Степаненко // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр.. – Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2014. – Вип. 35. – С. 121 – 126.
9. Степаненко І.І. Реорганізація системи освіти та впровадження правового виховання у Великій Британії за часів «тетчеризму» / І.І.Степаненко // MORDEN EUROPEAN SCIENCE – 2015 (Pedagogical sciences) – Sheffield : Science and education, 2015. – Vol. 5. – PP. 94 – 97.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Степаненко І.І. Організація здорового способу життя старшокласників як науково-педагогічна проблема / І.І.Степаненко // Василь Сухомлинський у діалозі

з сучасністю: здоров'я через освіту : [матеріали V міжнар. та XIX всеукр. педагогічних читань]. – У 4-х т. – Донецьк : Витоки, 2012. – Т. 1. – С 82 – 85.

11. Степаненко І. І. Роль засобів масової комунікації у правовому вихованні підлітків / І. І. Степаненко // Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток : [матеріали міжнар. наук.-практ. конф.]. – Одеса : вид. Букаєв В. В., 2013. – С. 290 – 293.

12. Stepanenko I. Peculiarities of teaching citizenship at schools of Great Britain / I. Stepanenko // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали всеукр. конф. – Харків : НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2013. – С. 157 – 159.

13. Степаненко І. І. Правове виховання особистості / І. І. Степаненко // Освіта і доля нації : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 195 – 199.

14. Степаненко І. І. Погляди А. С. Макаренка на правове виховання підлітків / І. І. Степаненко // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка. Минуле і сучасність. До 125-ої річниці від дня народження : матеріали студ. наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 99 – 101.

15. Степаненко І. І. Функції засобів масової комунікації в правовому вихованні / І. І. Степаненко // Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика : матеріали наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 122.

16. Степаненко І. І. Внесок А. С. Макаренка в розвиток педагогіки 30-х років ХХ століття / І. І. Степаненко // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка. Минуле і сучасність. До 126-ої річниці від дня народження : матеріали студ. наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – С. 91 – 95.

17. Stepanenko I. Voluntary community work in citizenship education / I. Stepanenko // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : матеріали всеукр. конф. – Харків : НЮУ імені Я. Мудрого, 2014. – С. 93 – 96.

18. Степаненко І. І. Григорій Сковорода – борець за соціальну рівність / І. І. Степаненко // Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель. До 220-ої річниці з дня смерті Г. С. Сковороди : матеріали наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – С. 112 – 117.

19. Степаненко І. І. В. О. Сухомлинський про заохочення і покарання / І. І. Степаненко // Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи : [матеріали наук.-практ. конф.] – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – С. 27 – 30.

20. Степаненко І. І. Соціально-правові погляди Г. С. Сковороди / І. І. Степаненко // Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель. До 70-річчя присвоєння ХНПУ імені Г.С. Сковороди: матеріали наук.-практ. конф. – Харків : ФОП Шейніна. – 2015. – С. 19 – 21

21. Степаненко І. І. Особливості педагогічної освіти у Великій Британії / І. І. Степаненко // Підготовка майбутнього вчителя в умовах впровадження компетентнісного підходу : матеріали всеукр. наук.-метод. семінару. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 190 – 193.

22. Stepanenko I. The Role of Media Communication in Legal Education of the British / I. Stepanenko // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : матеріали всеукр. конф. – Харків : НЮУ імені Я. Мудрого, 2015. – С. 83 – 85.

23. Степаненко І. І. Виховання громадянина за В. О. Сухомлинським / І. І. Степаненко // Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи : [матеріали наук.-практ. конф.] – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 66 – 69.

24. Степаненко І. І. Вихователь у спадщині А. С. Макаренка / І. І. Степаненко // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка. Минуле і сучасність : матеріали студ. наук.-практ. конф. – Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 87 – 91.

25. Stepanenko I. THE RIGHT TO KNOW OUR RIGHTS / I. Stepanenko // Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки: матеріали всеукр. конф. – Харків : НЮУ імені Я. Мудрого, 2016. – С. 87 – 89.

АНОТАЦІЇ

Степаненко І. І. Правове виховання учнів старшої школи Великої Британії (друга половина ХХ століття) – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2017.

У дисертації здійснено цілісний аналіз теорії і практики організації правового виховання учнів старшої школи Великої Британії другої половини ХХ століття; обґрунтовано етапи та визначено провідні тенденції розвитку питань правового виховання британських учнів старшої школи у другій половині ХХ століття: І (1948 – 1978 рр.) – етап активізації розробки теоретичних питань правового виховання старшокласників у Великій Британії; ІІ (1979 – 90-ті рр. ХХ ст.) – етап удосконалення змісту, форм і методів правового виховання учнів старшої школи Великої Британії; систематизовано погляди британських науковців щодо змісту, форм і методів правового виховання учнів старших класів; узагальнено досвід Великої Британії з організації правового виховання старшокласників у межах науково обґрунтованих етапів; актуалізовано педагогічно цінні для сучасної загальноосвітньої школи України ідеї та досвід з організації правового виховання британських старшокласників; сформульовано тенденції подальшого розвитку питань правового виховання старшокласників у Великій Британії.

Ключові слова: правове виховання, старшокласник, школа, Велика Британія, теорія, практика, етапи.

Степаненко И. И. Правовое воспитание учеников старших классов в Великобритании (вторая половина ХХ века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, МОН Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации осуществлен целостный анализ теории и практики организации правового воспитания учащихся старших классов Великобритании во второй половине XX века; обоснованы этапы и определены основные тенденции развития вопросов правового воспитания британских старшеклассников во второй половине XX века: I (1948 – 1978 гг.) – этап активизации разработки теоретических вопросов правового воспитания старшеклассников Великобритании; II (1979 – 90-е гг. XX ст.) – этап усовершенствования содержания, форм и методов правового воспитания учащихся старших классов Великобритании; систематизированы взгляды ученых по вопросам содержания, форм и методов правового воспитания учащихся старших классов; обобщен опыт Великобритании по организации правового воспитания старшеклассников в рамках научно обоснованных этапов; актуализированы педагогически ценные для современной общеобразовательной школы Украины идеи и опыт по организации правового воспитания британских старшеклассников; сформулированы тенденции дальнейшего развития вопросов правового воспитания старшеклассников в Великобритании.

Ключевые слова: правовое воспитание, старшеклассник, школа, Великобритания, теория, практика, этапы.

Stepanenko I. I. Human rights education of high school students of Great Britain (the second half of the XX century). – Manuscript.

Thesis for the Candidate of Pedagogical Sciences Degree, Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogics, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The thesis is devoted to the study of the system of human rights education in secondary schools in Great Britain in the second half of the XX century.

The analysis of research papers and dissertation researches of Ukrainian scientists of the late XX – early XXI century on disclosing the features of the British school education showed that the focus of national and British researchers lied in almost all education areas (general education system of Great Britain, labour education, civic education, moral education, family education, foster care, problems of socialization of young people in Great Britain, the use of ethno pedagogical traditions in the education of young people, etc.), but the issues that are studied in the thesis in historical retrospective view, have not been the subject of the scientific research, and that contributed to the scientific inquiry in this direction.

During the research the unknown and little-known facts, sources and documents that enhance the understanding of the essence, content, objectives, forms and methods of legal education of Great Britain high school students were introduced in the scientific usage; the contribution of outstanding foreign scientists to the development of legal education and the education of high school students (T. Benton, D. Kerr, B. Crick, J. Lopes, E. Mundy, A. Brownlie, N. Mackenzie, J. White, J. Coleman, M. Freeman, M. Morris, K. Murray, L. Saunders, H. Wilkinson, G. Mulgan, R. Loeber, D. Farrington, B. Welsh, F. Losel, A. Bottom, E. Le Roy and P. Woodcock) was disclosed.

In the course of the scientific research it had been proved that human rights education is a complex multi-faceted problem that requires consideration in such sciences as Law, Philosophy, Sociology, Psychology.

Based on the analysis of numerous sources the theory and practice of human rights education of high school students in Great Britain was comprehensively analyzed and generalized in the broad chronological framework.

It is established that the British scientists consider the issue of human rights education through the prism of international fundamental documents on human rights: the World Declaration of Human Rights, the UN Convention on the Rights of the Child, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In the process of scientific research, taking into account the changes in the socio-political and economic factors that contributed to the rethinking of the goals, objectives, content, forms and methods of legal education of high school students in the British schools the basic stages and the main trends in the organization of legal education of British high school students in the second half of the twentieth century were scientifically proved and defined: I stage – the stage of activation of theoretical questions of human rights education developing of high school students in Great Britain (1948-1978 years); II stage – the stage the improvement of the content, forms and methods of human rights education of high school students in the Great Britain (1979-90-th years of the XX century).

It is proved that the legal education in British schools is realized in different ways: as a subject; as a form of interdisciplinary activity within the educational space; as the organization of extracurricular activity; as the organization of school life, promoting the establishment of legal behavior.

It is confirmed that the education of legal culture in Great Britain schools contributes to establishing the fundamental legal concepts within students: human rights, freedom, democracy, solidarity and responsibility.

The leading definitions of the research are specified – «human rights education», «human rights education of high school students», «high school students».

The questions discoursing the basic concepts of legal education received the further development. The experience is generalized and the opportunities for creative use of educationally valuable ideas and experience of the United Kingdom on the legal education of high school students in the Ukrainian system of secondary education are outlined.

The study does not cover all the problems of studying foreign experience in the organization of legal education of high school students. The progressive areas for further research are: studying the possibilities of using modern concepts and programs of legal education of high school students, existing in the leading countries of the world, the system of secondary education in Ukraine; comparison of native and foreign systems of legal education of high school students; the questions of content, forms and methods of teaching staff training for the organization of the system of human rights education activity at school.

Key words: human rights education, legal culture, high school student, Great Britain, theory, practice, stages.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тир.100 прим. Зам.210-16.
Підписано до друку 20.02.2017 р. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.,
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19.Т.(057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.